

 <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1893>

 Dr. Fatih Menderes BİLGİLİ
Adana / TÜRKİYE

Citation: Bilgili, F. M. (2020). Kur'an'da geçen hayvan sembollerinin deneysel ve formel kaynak açısından din eğitimi bağlamında kısa bir değerlendirmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(54), 1442-1453.

KUR'AN'DA GEÇEN HAYVAN SEMBOLLERİNİN DENEYSEL VE FORMEL KAYNAK AÇISINDAN DİN EĞİTİMİ BAĞLAMINDA KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

ÖZET

Kelimeler iki kategoride değerlendirilebilir. Biri, insanın anlamasından bağımsız doğayı oluşturan her bir varlık, diğeri de bu varlıklara insanın verdiği isimlerdir. Kur'an'da geçen arıyı ve örümceği bu bağlamda inceleyeceğiz.

Bu iki farklı kelime arasında anlam açısından bir tutarlılık olmalıdır. Çünkü verilen bilgilerin hakikati yansıtmıyorsa yansıtmadığının temel ölçütlerinden biri budur. Buradaki tutarlılık mesajın doğruluğunu ve geçerliliğini gösterir. Buna ilim diyebiliriz.

Bu hususta doğadaki kanunlardan istifade ederek bir bakış açısı geliştirmek gerekir. Doğa ve Kur'an ayetlerinden elde edilen bu kelimelerle çok sayıda semboller elde edebilir. Bunları ilmi çerçevede ortaya çıkarabilecek olan kurallar bir sistem oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kur'an'da Semboller, Eğitim, Formel Kaynak

A BRIEF EVALUATION OF ANIMAL SYMBOLS PASSING IN THE QUR'AN IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS EDUCATION IN TERMS OF EXPERIMENTAL AND FORMEL SOURCE

ABSTRACT

Words can be evaluated in two categories. One is the name given by the man to each entity that constitutes nature independent of human comprehension, and the other is the name given to these entities. We will examine the bee and the spider in this context.

There must be consistency between these two different words in terms of meaning. Because this is one of the main criteria of whether the information given reflects the truth or not. Consistency here indicates the accuracy and validity of the message. Let's call it science.

In this respect, it is necessary to develop a point of view by taking advantage of the laws of nature. With these words derived from nature and verses of the Qur'an, one can obtain numerous symbols. The rules that can reveal them in the scientific framework form a system.

Keywords: Religious Education, Symbols in the Qur'an, Education, Formal Source

1. GİRİŞ

İnsanoğlu ilmî zaviyeden doğa ve Kur'an ayetlerinden çok sayıda kelime elde edebilmektedir. İnsanın özellikle zihnî gelişiminde ve sağlıklı karar vermesinde bu kelimelerin rolü çok büyüktür. İnsan ancak zihnî bağlamda sonradan kazandığı bu kelimelerle nitelikli düşünceye ulaşabilir. Bunun için de kelimeleri bir diğer ifadeyle varlıkları anlamada eşellerin göz ardı edilmemesi gerekir.

Eşel, varlıkları birbirinden ayırmada rol alan önemli bir etkidir. Fizik disiplinindeki klasik mekanik ile kuantum mekaniği buna bir örnektir. Klasik mekaniğin ilgi sahasına giren varlıklar bu mekaniğin kanunları doğrultusunda bir işleyiş gösterirken, kuantum mekaniğinin ilgi sahasına giren varlıklar da bu mekaniğin kanunlarına uygun bir işleyiş gösterir. Bu farklılıklar eşel (ölçek, seviye, aşama, kademe) olarak isimlendirilir.

Her bir doğal varlık ait olduğu eşele göre işleyiş gösterir. Bu işleyişin dışına çıkmasına izin verilmemiştir. Eşellerin tespitinde ilmî yaklaşım kaçınılmazdır. İnsan referans sistemine göre objeleri

anlamada eşellerin ve bu eşellere göre anlam kazanan kelimelerin varlığı bir zorunluluktur. Burada kelimeler, kimlik sahibi kılınmış tüm doğal objelerdir (Özenli, 1999: M2).

Doğal varlıkların vermek istediği mesajları doğru anlamak önemli bir husustur. İnsan akılsal yeteneklerini gereği gibi kullanarak bu bilgileri elde edebilir. Bu objelerin her birinin karakteristik özellikleri vardır. Bunlar her eşelde başka bir varlıktan ya da varlıklardan meydana gelmiş olabilir. Karakteristik özellikleri olan her eşeldeki bu objeler, kendisine anlam yüklenmiş sanki birer kelime gibidir. Her epistemik (ilmî, bilişsel) seviyede bu kelimelerin kazanacağı anlam spektrumu (yelpaze, tayf, çeşitlilik) gelişip genişlemektedir.

Genel anlamda bu kelimeler iki kategoride değerlendirilebilir. Bunlardan biri, insanın anlamasından bağımsız doğayı oluşturan her bir varlık, diğeri de bu varlıklara insanın ilmî bağlamda verdiği isimlerdir. Yani biri, arının kendisi, diğeri de bizim arı kelimesine yüklediğimiz anlamdır. Kur'an'da geçen arıyı ve örümceği bu bağlamda inceleyeceğiz.

Bu iki farklı kelime arasında anlam açısından bir tutarlılık, uyum olmalıdır. Çünkü verilen bilgilerin hakikati yansıtır yansıtmadığının temel ölçütlerinden biri budur. Buradaki uyum mesajın doğruluğunu ve geçerliliğini gösterir ki buna ilim diyebiliriz. Ancak arı ile arıya yüklediğimiz anlam arasında birebir yani tam bir örtüşme/eşdeğerlilik yakalamak çok zor belki de imkânsızdır. Bu bilgi ancak arının rabbinde/yaratıcısında vardır. İnsan da ancak kendi ürettiği ürünlerde tam bilgiye sahip olabilmektedir.

Bu çalışmada inceleyeceğimiz hayvan sembollerini bahsettiğimiz bu iki kategoride değerlendirebiliriz. Bu bağlamda Kur'an'da geçen arının evi/kovanı, örümceğin yuvası ve diğeri hem deneysel hem de formel kaynak olarak incelenebilir.

Bu incelemede farklı yöntemlerle elde edilen doğal varlıklarla bizim onlardan elde ettiğimiz kelimeler arasındaki tutarlılık din eğitimi için çok önemlidir. Bu hususta doğadaki kanunlardan istifade ederek bir bakış açısı geliştirmek gerekir. Zira bunun Kur'an diliyle en sağlam kulp olduğuna inanıyoruz. Bizim paradigmamız/çözüm modelimiz, şahadet âlemindeki izi sürerek gayb âlemine yani fizikten metafiziğe doğru bir yolculuktur (Yavuz ve Bilgili, 2011: 15).

Yapısı gereği formel sistemde nesnellik/objektiflik deneysel sisteme göre daha zordur. Burada temel ölçüt elde edilen beyanların ilmî olmasıdır. İlmîlik derken de mesajın doğruluğunu ve geçerliliğini kastediyoruz.

İnsanoğlu ilmî zaviyeden doğa ve Kur'an ayetlerinden elde ettiği bu kelimeler yardımıyla çok sayıda semboller (formül, beyan) elde edebilir. Ancak bunları ortaya çıkarırken dikkat edilmesi gereken bir takım yöntemler vardır. Bunları ilmî çerçevede ortaya çıkarabilecek olan kurallar bir sistem oluşturur. Bu sistemin de kendi içinde tutarlı olması ya da tutarlılığa en yakın olması şarttır. İşte bu şekildeki sistemlere formel sistem adı verilmektedir (Özenli, 1999: 39).

Ortaya konulan formel sistem insan ürünüdür. Fakat bunlar çağın ilmîne vakıf, reddi gerçekleşmemiş bilgilerden oluşur. Bu şekilde elde edilen formel sistemi oluşturan semboller de kendi aralarında tutarlı bir ilişkiler yumağı oluşturmalarıdır. Ayrıca sözel önermelerden elde edilen sembolik ifadelerin kendi aralarında sembolik mantık gibi geçerli olan kuralları olmalıdır. Zira her ilmî yapı sembolik ifadeler kullanır.

Herhangi bir disiplinde kullanılan semboller arasında tutarlılık olmazsa, kaos ve belirsizlikler baş gösterir. Semboller arasındaki tutarlılık (consistency) ve tamlık (completeness) sentaktik incelemenin temel amaçlarından birisidir. Bu bağlamda insanlar arasında kullanılan ve yine insanlar tarafından elde edilen dillerin de sembolik açıdan tutarlılıkları söz konusudur. Aksi takdirde insanlar arasında sağlıklı iletişimden bahsetmek zordur. Bunun dışında insan ürünü olmayan varlıklar da kendi aralarında bir sistem oluşturur. Bunların da sembollerden meydana geldiğine şahit oluruz.

Kur'an'daki ifadeleri de semboller olarak düşünecek olursak bunların da sonlu sayıda olduğu söylenebilir. Bu semboller yardımıyla enformasyon miktarına ve değerine bağlı kalarak yeni ilişkiler yani kavramsal tasvirler oluşturulup bunlar sembollerle ifade edilebilir. Bu semboller yaratıcının dolaylı yansımaları olarak görülebilir. Bu yansımalar sayesinde rabbimizi tanırız. Bu bağlamda âlemlerin rabbinin dağa tecelli ettiği bildirilmektedir (Kur'an, 7/143).

Doğa ve Kur'an'daki bu sembolleri doğal varlıklar, bunlara ait insanın duygu ve düşüncelerini de ilahî hüviyeti olmayan yapay varlıklar olarak ifade edebiliriz. Bu semboller doğanın kazandırdığı ilmi yöntem sayesinde bize yol gösterir. Doğayı meydana getiren bileşenler ve bu bileşenler arasındaki ilişkiler ve Kur'an ayetleri insan eğitiminde birer semboldür.

Bu hususta sözde sembollere dikkat edilmelidir. Dine yaklaşım tarzı, içi boşaltılmış ya da yanlış anlamlar yüklenmiş sadece sembollere dayalı ve yalnızca görsel yönü olan ayet anlayışına dönüştürülmemelidir. Aksi takdirde eğitimimizde rabbin etkin olması mümkün değildir. Ayetlerin anlaşılmasını engelleyen bu durum *sözde* mistik bağlamda sembollerin çekiciliğini devreye girdirerek yaratıcının gönderdiği ayetlerin rolünü ortadan kaldırabilir.

Kur'an, hem ifadelerin (doğal, yapay) hakikatini kendisine konu edinir hem de hakikatin ifadelerini konu edinir ve ayrıca bunun eğitimini verir. Çünkü Kur'an, indiği toplumun dilini en verimli şekilde kullanmış ve Allah'ın mesajlarını da bu dille anlatmıştır. Burada bir sembol olarak dil, hakikati ortaya koymaya yarayan bir araç olup hakikat ise değişmeyen özneliktir/temel özelliktir.

Semboller, anlattığı objeyi iki kategoride temsil edebilir. Bunlardan birisi o objenin temel özelliklerini (attributes) göz önüne alıp anlatan sembol, diğeri ise tezahürlerini (manifestation) göz önüne alıp anlatan semboldür. İnceleyeceğimiz hayvan temsillerinde/sembollerinde bu ayrım önemli olduğundan birbirine karıştırılmamalıdır. Semboller deyince de ister istemez bu konuyu bir disiplin olarak inceleyen semiyotik ilim akla gelir. Bu nedenle semiyotik ilimden de kısaca bahsedelim.

2. DİN EĞİTİMİNDE SEMBOLLERİN ÖNEMİ AÇISINDAN SEMİYOTİK İLME KISA BİR BAKIŞ

Din eğitiminde sembollerin rolü çok büyüktür. Bu da semiyotik ilme (göstergebilim) işaret eder. Zira sembollerin sistematik analizini semiyotik ilim yapar. Herhangi bir doğal sistemi meydana getiren işaretler birer sembol olarak kabul edilir. Bu bağlamda doğa ve Kur'an ayetlerinin tamamı, mesajlar taşıyan sembol ve işaretlerdir. Semboller de iki kategoride incelenebilir. Bunlardan biri doğal varlıklara insanların verdikleri semboller diğeri de bu varlıkların kendilerine ait her seviyedeki görünüm ve etkileridir. İkinci kategoriyi oluşturan her bir bileşene ayet diyebiliriz.

Bu ayetlerin ilmi bağlamda incelenmesi gerekir. Çünkü bunlar gelişi güzel anlaşılabilir. Gösterge bilim, bu ayetlerin sağlıklı şekilde anlaşılmasına yardımcı olur. Bu bilim, dilbilimsel metotları kullanarak varlıkları dille betimleyen ve dil metaforuna (mecaz, istiare) dönüştürerek inceleyen bir disiplindir. Semiyotik ilmin temel konusunu oluşturan göstergeyi anlamadan da gösterge bilimi anlamak zordur.

Gösterge, genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü varlık ya da olgudur (Vardar, 1988: 111). Buna göre gösterge bilim sadece dilsel göstergeleri değil, temsili olan ve anlamlı bir bütün oluşturan her şeyi inceler. Ayrıca bu disiplin her türlü varlıklara ait göstergelerin niteliğini araştırır (Deely, 1990: 113-114).

Gösterge biliminin üç ana bileşeni vardır. Bunlar sentaks (söz dizimi), semantik (anlam bilimi) ve pragmatik (kullanıcı bilgisi) bileşenlerdir. Cümleleri anlaşılabilir kılan sentaks bağlamında kurallar vardır. Sentaks, işaretler arasındaki bağıntıları inceler.

Semantik ise herhangi bir sistemdeki düzgün ve anlamlı deyimlerin yapısını ele alır. Ayrıca bunlardan yola çıkarak anlamlı yeni deyimler üretmeyi sağlayacak kuralları araştırır. Dolayısıyla bu yapı işaret ile bunların vermek istediği mesajlar arasındaki bağıntıyı inceler. Pragmatik yapı ise sembollerin farklı kullanıcılar için ne anlam ifade ettiğini ortaya koyar.

Doğa ve Kur'an'ın oluşturduğu sistemler insana temel özellik fazında bilgiler verir. Bu bilgilerle doğa ve Kur'an'ı gösterge bilim çerçevesinde okuyabilen bir insanın, bunların anlatmak istediği mesajlar hakkında bilgi sahibi olması mümkündür. Aksi takdirde tutarlılığı ve geçerliliği olmayan bireysel realitelere mahkûm olur. Böyle bir durum da insanın kendisini geliştirmesine ve yaşam kalitesini artırmasına engeldir.

Gösterge bilim, sınırları ilmen tespit edilmiş doğal sistemlerde daha işlevseldir. Sistem içindeki bir varlığın periyodik davranışı ve dolayısıyla öngörülebilir oluşu, doğa ve Kur'an'ın mesajlarının gereği gibi anlaşılmasında önemlidir. Bu varlıkların işlevleri, inceleyen kişinin ait olduğu sistemin kelimelerinin izin verdiği ölçüde anlaşılır. Zira ayetler ait oldukları sistemde bir işleve sahiptir.

Kur'an ayetlerinden elde edilen beyanların ilmî bir içeriğe sahip olması için öncelikle bunların gösterge bilim açısından tam ve tutarlı olmaları gerekir. Bu ayetlerin vermek istediği mesaj spektrumunu oluşturmak için sembollerden yararlanılmalıdır. Örneğin Kur'an'da, deve (Kur'an, 88/17), arı (Kur'an, 16/68), örümcek (Kur'an, 29/41) gibi semboller kullanılmaktadır. Bu semboller yapısal ve işlevsel açıdan bunlara benzeyen tüm canlıları içine alır. Bunlar kendi aralarında bir küme oluşturabilir. Her bir küme elemanı, taşıdığı temel özellikler ve anlatmak istediği mesajlar açısından eşdeğerdir. Bu kümeyi oluşturan iki eleman aynı alt kümeyle ait ise bu elemanların birbirlerine eşdeğer olduğu söylenir.

Bu alt kümeler de eşdeğerlilik sınıfını meydana getirir (Özenli,1999: M2). Yani bunlar eşdeğerlilik sınıfının üyelerini oluşturur. Kur'an, canlılardaki yaratılışa dikkate çekerken indiği bölge olan Arabistan'da deveyi örnek vermiştir. Çünkü o toplum için en kolay, en ekonomik örnek devedir. Şayet Kur'an devenin olmadığı bir bölgeye indirilseydi başka bir hayvanı örnek verirdi. Örneğin Rusya'da inseydi devenin yerini belki kutup ayısı, inek veya başka bir hayvan alırdı. Dolayısıyla Kur'an, Arabistan'da değil de Rusya'da gelseydi, meseleler o bölgenin kültürel kodlarıyla anlatılacaktı.

Bu nedenle devenin bulunmadığı yerlerde diğer eşdeğer küme elemanına bakmak da insanı aynı neticeye ulaştıracaktır. Biz bu çalışmada Kur'an'dan bazı hayvanları örnek olarak vereceğiz. Semiyotik ilmi Kur'an açısından bir cümleyle şu şekilde ifade edebiliriz. Kur'an'ı oluşturan her bir söz dizimini/yapıyı sentaks, bunların oluşturduğu anlamı semantik ve bunların bizim için yararını da pragmatik yapı olarak görebiliriz. Örneğin arı kelimesi sentaks, arının anlamı semantik ve bunun bize faydası da pragmatik olarak değerlendirilebilir.

3. EVRENİN RABBİNİN DENEYSSEL BİR KAYNAK OLAN DOĞA ARACILIĞI İLE İNSANI TERBİYE ETMESİ

Gösterge bilimde tüm varlık dünyasını işin içine katmak gerekir. Bu nedenle bilimin yelpazesini yalnızca fiziki sistemle sınırlandırmayıp var olan ve varlık veren her şeyi içine almak isabetli olur. Zira insanın fizik yapısının yanında, fizik dışı bileşenleri de vardır.

Bu bağlamda ortaya çıkan semboller bizi ister istemez dilsel yaklaşımlara ve dil felsefesine götürür. Dilsel yapının sınırlılığı ve işlevselliği de din eğitiminde göz ardı edilemez. Bu açıdan dilin sınırı, din eğitiminin sınırı olarak görülebilir. Bu hususta Kur'an dil olarak Arapçayı, mesajlarının nesnelligi/evrenselliği açısından da tabiatın dilini seçmiştir. Zira yaratıcı, kendisini Newton'un da dediği gibi eserleriyle yani yarattığı mahlûkatla tanıtmaktadır (Harari, 2017:255). Bu bağlamda bir fizikselleştirmeden bahsedebiliriz. Zaten insanın yaratıcıyı anlaması için bu gereklidir. Bu hususta din eğitimi bağlamında yaratıcının rab sıfatını örnek olarak verebiliriz.

Kur'an'da "Rab" kavramı, terbiyeyi yani eğitimi ifade etmektedir. Arapçada terbiye kavramına karşılık, Türkçede eğitim kavramını kullanıyoruz. Zira Türkçede "eğmek" kökünden gelen eğitim kavramı zamanla terbiye kavramının yerine kullanılmaya başlamıştır. Bu iki kavram bazen birbirini tamamlayıcı olarak farklı amaçlarla da kullanılmaktadır (Bilgin, 1995: 18).

Burada kastettiğimiz eğitim, eğitimcinin eğitilenin aklını kontrol ettiği tipik bir kontrol işlemcisidir (Özenli, 1999: C3). Ekonomik bir eğitim ise, ilmî tecrübeler sayesinde elde edilen algoritmaların rehberliğinden istifade edilerek kişinin kontrolü eline alma fazına gelinceye kadar geçen süreçtir. Buradaki kontrol, göz önüne alınan konuya hem teorik hem de pratik açıdan hâkim olmak anlamındadır. Bu durum hissî düzlemde kişinin kazanacağı hazları da içine alır. Bu nedenle sırf davranışçı modelin eksik kalacağı kanaatindeyiz. Burada her bir his ve haz bir makama karşılık gelir. Bu makamların sonsuz sayıda olup eğitimle kazanılabileceğini söyleyebiliriz.

Bu çalışmada terbiye yerine çoğunlukla, Türkçede kullanılan eğitim kavramını kullanacağız. Din eğitiminin en temel kavramı olan terbiye, lügatte düzeltmek, düzene koymak, ıslah etmektir (İbn Manzur, Ts: I/399-408). Terim olarak ise bir şeyi olgunluk derecesine ulaştırmaya kadar aşama aşama inşa etmektir (İsfahani, 2006: 1/466). Elmalılı Hamdi Yazar'a göre terbiye, herhangi bir şeyi tedrici surette kemal derecesine ulaştırmaktır (Yazır, 1960, I/64-65). Terbiye, insanın doğasını erişebileceği en yüksek kemal derecesine ulaşabilecek şekilde yetiştirme sanatı olarak da görülür (Aynî, 2013, 7-8).

Kur'an'da terbiyeyi/eğitimi ifade eden "Rab" kavramı vardır (Bayraklı, 1989: 105). Terbiye ile aynı kökten gelen "rabbe" fiilinden elde edilen "Rab", Allah'ın bir sıfatıdır (Yazır, 1960: I/63-65). Bu açıdan rab, varlıklar âlemini yaratıp terbiye eden, eğiten, düzene sokan ve kemale ulaştıran demektir. Buna

Allah'ın yarattığı tüm varlıklarda şahit olabiliriz. Bu açıdan canlı cansız tüm mahlûkatta rab sıfatını görmek mümkündür.

Buna göre nasıl ki Allah'ın yarattığı bütün mahlûkat onun terbiyesinden geçmiş ve geçmeye de devam ediyorsa aynı şekilde insan da bunlara bakarak kendisini terbiye etmelidir. Bu açıdan rab sıfatının fonksiyonel olması, insanın Allah'ın ayetleriyle terbiye olması yani eğitilmesi anlamına gelir. Örneğin, bir fizikçiyi terbiye eden/eğiten yani yetiştirip geliştiren doğanın fiziğidir. İşte Allah'ın insanı terbiyesi bu şekilde olmaktadır. Einstein'ı fizikçi yapan budur. Buna doğanın yetiştirdiği/kazandırdığı akıl diyoruz. Ancak insan irade sahibi olduğundan bu akli iyi yönde de kötü yönde de kullanabilir.

Bu bağlamda doğa bir öğretmen işlevi görmektedir. Eğitimini gereği gibi tamamlamış öğrenciler bu eğitim sayesinde üretimde bulunabilir. Bu anlamda doğanın varlığı kaçınılmazdır. Burada doğayı/fiziki sistemi rab olarak görmek yerine şöyle düşünmek daha mantıklı olur. Allah hem doğanın hem de insanın rabbidir. Bu durumda rabbimiz Allah tarafından doğa aracılığı ile bizim eğitilmemiz/terbiye edilmemiz söz konusudur. Yani doğa/tabiat bizim rabbimiz değil rabbimizin bizi eğitirken kullandığı bir araçtır. Allah bunlar aracılığı ile bizlerle iletişim kurmaktadır. Bizim de bunlar aracılığı ile rabbimizle iletişim kurmamız gerekir.

İnsanoğlu bu iletişimi kurabilecek potansiyel yapıda yaratılmıştır. İnsan, potansiyel (vehbi, genetik) yeteneklerle donatılmış olup kendisini geliştirmesinde bu yetenekler hayatı role sahiptir. Fakat insanın gelişimi için bu yetenekler tek başına yeterli değildir. Bunları harekete geçirecek ve işlevsellik kazandıracak bir çevreye ihtiyaç duyulur. Fiziki kâinatımız ve içerisinde bulunduğumuz sosyal yapı bu çevreyi oluşturur.

Evrenimiz ve onu meydana getiren bileşenler, insanın hem biyolojik hem de zihni bağlamda değişimini ve gelişimini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Zihni bağlamdaki gelişim, insanda tutum ve davranış değişikliklerine yol açar. Bu değişiklikleri yapan fiziki varlıklar incelendiğinde bunların organize bir sistemin bileşenleri olduğu kolaylıkla görülür.

Buldukları sistem göz önüne alınıp incelendiğinde, fiziki varlıkların insandaki potansiyel yetenekleri harekete geçirdiği gözlenir. Aksi takdirde bunlar anlamsız ya da sadece kısır anlam taşıyan yığınlar olarak görülür. Hatta bu kadar fiziki ortama ve varlığa gerek olmadığı neticesine ulaşılır. Bu nedenle fiziki varlıkları ve fiziki materyalleri buldukları sistem içinde anlamaya çalışmak ve onlardan bu çerçevede yararlanmak gerekir. Fiziki kâinatımızı anlamada da matematik ve onun mantığı bizlere önemli katkı sağlar. Bu bölümde deneysel kaynak olarak fiziki sistemden bahsettikten sonra şimdi de formel kaynak hakkında bilgi verelim.

4. FORMEL KAYNAK OLARAK SEMBOLLERİN DİN EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ

İlmî kavramlar kısaca, deneysel ve biçimsel olmak üzere iki kaynağa sahiptir. Deneysel kaynak, insanlardan tamamen bağımsız olan bir dış fiziksel gerçekliğin varlığını anlatır. Bu da dış gerçeklik hipotezi (External Reality Hypothesis: ERH) olarak adlandırılır. Formel kaynak ise matematiksel yolla şu şekilde izah edilmektedir. Formel kaynak fiziksel sistemin soyut bir matematiksel yapıya sahip olduğunu anlatır. Bu da matematiksel evren hipotezi (Mathematical Universe Hypothesis (MUH) olarak nitelendirilir (Tegmark, 2007: 1).

Burada iki türlü matematikten bahsedilebilir. Bunlardan biri insan ürünü olan, insanın icat ettiği matematik. Bu matematik doğadan bağımsızdır. Diğer bir matematik de insan ürünü olmayan, insandan bağımsız, doğada içkin olan matematiktir. Örneğin Güneş sistemimizin maddesel yapısının yanında bir de matematiksel yapısı vardır. Buna Kur'an da işaret etmektedir:

“Güneş ve ay bir hesaba göredir.” (Kur'an 55/5)

Burada hesap deyince aklımıza matematik gelir. Bu hususta Güneş sistemimizin son keşfedilen bir buz devi olan sekizinci gezegen Neptün'ü de örnek verebiliriz. Neptün, varlığı matematiksel olarak ispatlanan ilk gezegen olarak bilinir.

Doğanın matematiğinde olduğu gibi yaratıcının insan projesini de mahlûkata yüklediği kanaatindeyiz. Bu bağlamda göklerde ve yerde insan için ayetler olduğu bildirilir. Buna kevnî ayetler denilmektedir. Bu mesajların da insana yol gösterdiğini düşünüyoruz. Dinin en önemli işlevi de insana yol göstermektir/rehberlik etmektir (Kur'an, 2/2).

İnsan, enformasyon kaybını asgariye indirdikçe, kavramlar arıtılma/saflaştırma potansiyeline sahiptir. Onun bu gelişimini sağlayan da sahip olduğu kaynaklardır. Bu kaynaklardan biri bundan önceki konuda bahsettiğimiz deneysel kaynaktır. Diğer de bu bölümde bahsedeceğimiz matematiksel ve teorik olan formel/biçimsel kaynaktır (Özenli, 1999: A5).

Söz konusu olan bu kaynaklara ev sahipliği yapan fiziki sistemdir. Fiziki sistem incelendiğinde onun hesaplanabilir ve karar verilebilir bir özelliğe sahip olduğu görülür. Zira evren sistemimiz yasalara göre hareket ettiği için bir düzen vardır. Fiziki sistemin böyle olması ona ait yasa ve ilkelerin insan tarafından elde edilmesine imkân sağlar. Aksi takdirde insan tarafından bunların elde edilmesi yani bilim mümkün olamazdı. Diğer yandan fiziki sistemin hesaplanabilir ve karar verilebilir bir yapıya sahip oluşu, insan aklının eğitilmesini ve dolayısıyla da ilmî yünden insanın zihnî dünyasının oluşumunu sağlar.

Fiziki sistemden elde edilen fizik teorileri ve yasaları, varsayılan bu dış realitenin nasıl çalıştığını tasvir etmeyi amaçlar. Dış realitenin nasıl çalıştığını anlamada kullanılan bir dil vardır. Bu dil de matematiktir. Bu hususta matematiğin rolü büyüktür. Ali Şeriatî'nin de dediği gibi, en kesin bilimsel kavramlar matematiksel kavramlardır. Bu nedenle din matematik diliyle anlatılabilirse hem anlatmada hem de inancın aklî, bilimsel ve mantıklı olduğuna ilişkin en iyi dayanak elde edilmiş olunur (Şeriatî, 2006: 18-19). Matematiksel yapılarla (formel) fiziki sistemler (deneysel) arasında göz ardı edilemeyecek bir ilişki vardır. Tüm bu süreçlerde matematiğin yanında onun mantığının da rolü göz ardı edilemez.

Diğer taraftan bu dış/fiziki gerçeklik ile bir de onun bizim zihnimizdeki karşılığı ve algısı vardır ki bu ikisi de birbirinden farklıdır. O hâlde kafamızın dışındaki dünya/dış gerçeklik, gerçekte nasıl bir yerdir? Örneğin burada renk olmadığı gibi ses de yoktur. Havanın sıkışması ve genişmesi kulaklar tarafından algılanıp elektrik sinyallerine dönüştürülmektedir. Beyin, daha sonra bu sinyalleri bize ses, his, tırtırtı gibi farklı hâllerde sunar. Gerçeklik kokusuzdur yani beyinlerimizin dışında koku yoktur. Havada süzülen moleküller burnumuzdaki reseptörlere bağlanır ve beyin tarafından farklı kokular olarak yorumlanır. Neticede, her şey beynimizin kendi duyarlılığı ile dünyayı bize aydınlatmasından ibarettir (Eagleman, 2017: 72). Her şeye rağmen yaptığımız bu yorumların doğru olduğuna inanmanın en mantıklı seçenek olduğunu düşünüyoruz.

İşte din eğitimi burada bahsettiğimiz hem dış hem de iç gerçekliği göz önünde bulundurarak beyanlarını ortaya koyar. Kısaca ifade etmek gerekirse, din bu gerçeklikler üzerine bina edilmiştir. Bu gerçekliklerden haberdar olunmadan da sağlıklı bir din eğitiminden bahsetmek çok zordur. Bunun için de insan ürünü olan matematiksel mantık gibi formel/biçimsel kaynaklardan yararlanmak gerekir. Bu çalışmanın hedeflerinden biri de bunun önemini ortaya koymaktır.

Günümüz bilim dünyasında, matematik bilimsel yöntemin önemli bir gereçidir. Bu gereç, sentetik düşünce kalıplarını kullanarak insanın düşünme biçimlerinin şekillendirebilme, tüm düşünce süreçlerini ve belki de tüm bilimi yansıtmaya, modelleme ve gelişimini sağlama potansiyeline sahip olup dış dünya hakkında rasyonel düşüncenin en kesin ifadesi ve insanın kendi aklının işleyişini sorgulama isteğinin bir ürünü olan bağımsız bir mikrokozmos olarak kabul edilir (Mark ve Stanislaw, 1992: 161).

Matematik, fizik, kimya ve biyoloji gibi olgusal ve deneysel bir bilim olmayıp kavramsal bir bilimdir. Bu sebeple ona en yakın disiplin olan mantığı, matematikle birlikte sınıflandırılmak daha doğrudur (Yıldırım, 1996: 14). Mantığa matematiksel analiz yöntemlerini katmanın, matematiksel mantıkta yeni ve belki de zorunlu bir aşama haline geldiği ifade edilir (Karaçay, 2003: 13).

Deneysel kaynak insandan bağımsız iken insanın doğadan elde ettiği zihnî ürünlerden oluşan formel kaynak insana bağlıdır. Buna ilim/bilim adı verilir ki bu insan ürünüdür. Her ne kadar bu ürüne kaynaklık eden doğa insandan bağımsız olsa da ondan elde edilen ürün/bilim insana bağlıdır. Bu bağlamda o mutlak değildir. Bilgi kaybı azaldıkça değişim gösterebilecek bir niteliktedir.

Fiziki dünyayı daha iyi anlamak için doğa yasalarına ilişkin incelemeler derinleştikçe, matematikle karşı karşıya kalınmaktadır (Penrose, 2005: 17). Matematik bu anlamda evrenin ve içindekilerin doğru okunmasını sağlayan bir dildir. Bu dil sayesinde fiziki varlıkları tanırız. Fizik yasalarını daha köklü bir biçimde kavradıkça matematiksel kavramların da yardımıyla hem din hem de yaratıcı daha iyi anlaşılır.

Kısaca ifade edecek olursak matematik, bilimi de kapsayan tüm uygulama alanlarında bir anlatım ve çıkarım aracıdır. Mantık kaidelerinin matematiksel ifadesi olan matematiksel mantık ise ilmî metodolojinin gereçlerinden biridir. George Bole, "*Düşüncenin Kanunları*" adlı kitabında mantık

kanunlarının matematizasyonunu yaparak onları belirli cebirsel kaidelerle yorumlamış ve böylece matematik mantığın kurulmasında büyük hizmet vermiştir (Özenli, 1999: 35). Matematik mantığın kendine has yöntemleri vardır. Bu yöntemler ilmî bağlamda anlama konusuna yardımcı olur. Bunlar sayesinde ilim yapılabilir. Bu yönüyle matematik mantığın yöntemleri, ilmi anlama ve ilim yapabilme gerektirir. Bu nedenle dinin doğru anlaşılmasında ve anlatılmasında matematiksel mantık önemlidir.

Bu yöntemler bir ilmî teorisinin tabiatını ortaya çıkarmak için de kullanılır. Matematik mantığın yöntemleri, doğru soruyu sorarak doğru düşüncenin öğrenilmesini ve ilmin gelişimini sağlar. Buradan yola çıkarak, matematiksel mantığın ve yöntemlerinin fiziki sistemin anlaşılmasında vazgeçilmez bir gereklilik olduğunu söyleyebiliriz. Bu hususta Galileo, evrenin matematik dilinde yazılmış bir kitap olduğunu ifade etmiştir (Tegmark, 2007: 1). Doğayı anlama hususunda matematik ve mantığın her ikisi de birlikte kullanılmaktadır. Zira mantığa, matematiksel analiz yöntemlerini katmak önemli bir aşamadır (Karaçay, 2003: 13).

Matematiksel mantık sadece doğayı anlamak için değil Kur'an'ı anlamak için de kullanılır. Zaten her ikisi (doğa ve Kur'an) de yaratıcıya ait doğal varlıklardır. Bu bağlamda doğayı akıl yoluyla bilimsel eserlerden ve deneylerden öğrenmekle, Kur'an'dan öğrenmek arasında doğruluk bakımından önemli bir fark yoktur. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi her ikisinin yazarı da Allah'tır. Bu bağlamda Kur'an, zihni bağlamda kendisinden istifade edilecek doğal varlıklara ayet ismini vermiştir (Çantay, 1984:1/68).

Bu ayetlerin gerek kendileri gerek buldukları sistem içindeki rolleri ve gerekse tabi oldukları yasalar incelendiğinde, bunların insan eğitiminde oldukça önemli bir işleve sahip olduğuna şahit oluruz. Din eğitiminde doğal ayetler/varlıklar, tabi oldukları sistemler göz önüne alınarak kullanılmalıdır. Zira doğal ayetlerin içinde bulunduğu sistem göz önüne alınmadan yapılan eğitim, ayakları yere basmayan, uygulamada kendi problemlerini çözemeyen hatta sorun çıkaran neticelere yol açar. Bu nedenle doğal varlıkların hem kendisi hem de içinde buldukları sistem kişinin din eğitiminde önemli rol oynar.

5. RABBİN TERBİYE ETMESİNDE POTANSİYEL YETENEK AÇISINDAN ARI İLE İNSANIN KARŞILAŞTIRILMASI

Ayetlerin rehberlik etme özelliği vardır. Zaten bu sebeple bunlara ayet denilmiştir. İnsanların da bu rehberliğe ihtiyacı vardır. Zira insana, hayvanlardaki gibi ne yapacağına ve ne yapmayacağına dair bir program yüklenmemiştir. Bu bağlamda insan, fiziki sistemdeki diğer canlılardan farklıdır. Bu farklılığın en belirginini, sınırlı da olsa onun serbest iradeye sahip olmasıdır.

Gezeganimizde insanoğlunun bir bakıcı olmadan yalnız başına hayatta kalması çok zordur. Fakat diğer canlılar için bunu söyleyemeyiz. Canlılar arasında, doğduğunda en korumasız/zayıf varlığın insan olduğu söylenir. Bilgi olarak da durum çok farklı değildir. Bu husus Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir:

“Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve fuadlar verdi.” (Kur'an, 16/78)

Ancak bu dezavantajlı gibi görünen yapıyı avantaja dönüştüren bir yapıımız vardır ki o da beynimiz ve onu kullanarak geliştirdiğimiz akılsal yeteneklerimizdir. İşte bu potansiyel yeteneklerimizin açığa çıkarılıp geliştirilmesi faaliyetine eğitim diyebiliriz.

İnsanın bu zayıflığından dolayı ortaya çıkan ihtiyaçlar, beyni kullanmaya sevk etmektedir. Neticede, yetenek açısından insan zayıf olmakla birlikte potansiyel açıdan güçlüdür. Bu durum bir insanın doğuştan yetenekli, akıllı ya da iyi olduğunu göstermez. Zira bu tür özellikler ya da kazanımlar genetik/doğuştan değil sonradandır/epigenetiktir. Bu konuda Kur'an'dan şöyle bir örnek verebiliriz:

“Allah insana iyiliği (takva) de kötülüğü (fücur) de ilham etmiştir. Nefsini temizleyen/arındıran felâha ulaşır; onu kirleten hüsrana uğrar.” (Kur'an, 7-10).

Ancak hayvanlar için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu konuda arıyı örnek verebiliriz. Arı kendisinin neler yapacağını ve yapmayacağını sonradan öğrenmez. Yani arı herhangi bir eğitim kurumuna giderek malum işlevleri öğrenmez. Kendisine bu terbiye/eğitim rabbi tarafından doğuştan verilmiştir. Arı serbest iradeye sahip olmadığından program yüklenmiştir/vahyedilmiştir. O bunu insanda olduğu gibi yeteneklerini kullanarak sonradan kazanmamıştır.

Aynı şeyi insan için söyleyemeyiz. İnsanın sonradan edineceği/kesbedeceği şeyler vardır. Bunları insanın kendisi tercih eder. Arı için böyle bir tercih söz konusu değildir. Bu bağlamda arıdan farklı olarak insan neyi edinip neyi edinmeyeceği konusunda tercih yapmak zorundadır. Buradan yola çıkarak insanın doğru tercihleri yapıp bunları elde etmesi için rehberliğe ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz. İşte tam da burada rabbin/yaratıcının ayetleri devreye girmektedir. Zaten ayetler de söz konusu rehberliği yapma özelliğine sahiptir.

Bu bağlamda evren, Allah'ın insanlarla kurduğu bir iletişim aracıdır. Bu araçlar sayesinde geçmişe dair bilgi edinilebilir. Nitekim Kur'an bu hususta arıya vahyedildiğini haber vermektedir (Kur'an, 16/68). Arı kendi kafasından herhangi bir şey yapmamaktadır. Dolayısıyla evreni oluşturan diğer objeler de Allah'ın vahyi ile hareket etmektedir.

Yetenekler kazanma/kesbetme ve bunları uygulama konusunda herhangi bir tercihe muhatap olmayan arı için, onun rabbinin Allah olduğu doğrudan ve rahatlıkla söylenebilirken aynı şeyi insan için söylemek zordur. Zira insan söylediğimiz bağlamda Allah dışında rabler edinebilmektedir (Kur'an, 9/31). Burada Allah'ı rab olarak kabul etmenin anlamı nedir, sorusu akla gelmektedir.

İnsan kendi özgür iradesine bırakılmış yönlerini eğitirken ancak Allah'ın işaret ettiği (ayet) varlıkları ve yöntemleri (ilim) tercih edip hayata geçirdiğinde Allah'ı rab olarak kabul etmiş olur. Kur'an Allah'ın dışında, ona rağmen ve onunla birlikte başka rabler edinmeyi doğru bulmadığını ifade eder (Kur'an, 12/39). Bu hususun anlaşılması zor değildir. Nitekim nasıl bir makinenin mimarı onunla ilgili diğer insanlara göre daha fazla bilgiye sahipse aynı şekilde insanın rabbi de insan hakkında neyin doğru olduğunu daha iyi bilir. Yani insanın en iyi şekilde nasıl inşa edileceğini, rabbi daha iyi bilir.

Allah'ın nasıl bir rab olduğu gerçeği de ancak onun eserlerinden yola çıkılarak anlaşılabilir (Kur'an, 3/191). Yaratıcının nasıl bir rab olduğunun anlaşılma süreci alınan eğitime bağlıdır. Bu süreçte verilen eğitimin kademesi/süreci, basamakları, materyalleri ve yöntemleri kişinin nasıl biri olması gerektiği konusunda hayati işaretler sunar. Yani onun nasıl bir rab olduğunu anlama sürecine girdiğimizde bu süreç bizlere hem rabbimizi tanıtır hem de bizlerin nasıl birisi olmamız gerektiği hususunda bilgi verir. Bu durum bizlerin rüzgâr önündeki kuru yapraklar gibi olmamıza da mani olur. Kendimizi ve mahlûkatı tanıdığımızda bunların rabbini tanımış oluruz. Böylece başta kalp olmak üzere kendimizi nasıl ve ne şekilde eğiteceğimizi öğreniriz.

Bunları sağlıklı bir şekilde yapabilmek için öncelikle kullanacağımız varlıklar ve bu süreçte yararlanacağımız yöntemler hususunda anlaşmamız gerekir. Şayet yaratıcının isim ve sıfatlarını evren sistemimizden yola çıkarak anlayacaksak bu sistemi anlama metotları konusunda uzlaşmaya varmamız elzemdir.

Tüm bunlarda bir anlaşmaya varıldığını yani yaratıcının isim ve sıfatlarını yine kendisinin yarattığı fiziki sistemden ve onun kazandırdığı ilimden ve ilmî metodolojiden yola çıkarak öğrendiğimizi düşünelim. Böyle bir okuma bize onun her şeyi yine kendisinin belirlediği bir ilme göre yaptığı, ilimsiz hiç bir şeyi yaratmadığı sonucuna götürecektir. Yani rabbimizin yaptığı işlerin hepsi, yine kendisinin belirlediği belli bir ilme göre olmaktadır. Bu bağlamda, Allah Kur'an'da kendisini "*hakim*" olarak tanıtmaktadır.

Bir yaratıcının var olduğunu ve sahip olduğu özellikleri tanımanın en sağlıklı yolu yine kendisinin yarattığı varlıklar ve bunların işleyişlerini sürdürürken tabi olduğu yasalardır (Kur'an, 24/35). Bu varlıklar insan için fiziki kâinatın kendisi, bileşenleri ve bunların tabi olduğu kurallardır. Bunlardan hareketle yaratıcının rab olduğunu, her şeyi belli bir düzen ve amaç için yarattığını söyleyebiliriz. Yine bunlara bakarak yaratıcının nasıl biri olduğunu anlarız.

Vahiy olayını bu sistemi referans alarak tanımlıyoruz. Kur'an'da arıya vahyedildiğinden bahsedilir (Kur'an, 16/68). Arı kelimesinin bu sistemdeki diğer bileşenlerle nasıl ilişkiye gireceği tanımlanmıştır. Arı ve etkileşim halinde olacağı diğer varlıklar programlanmıştır (Çantay, 1984: 12; Isfahani, 2006: 1/466; Izutsu, Ts: 155). Bunların hepsine birden vahiy adı verilmektedir (İbn Kesir, 1984: 86). Arı, evren sistemimiz içinde bir fakülteye, bir okula yazılarak sonradan arılığı öğrenmemiştir. O kendisine yüklenen program dâhilinde yaşamını devam ettirir. Yüklenen bu programa vahiy denilmiştir. Arıda olduğu gibi, sistemimiz dışından gelen programın tümüne vahiy diyebiliriz.

Arıya yüklenen özellikler onun cismi ile mütenasiptir. Sineğe veya örümceğe yüklenen özellikler arıya yüklenmemiştir. Yani yüklenen programın kapasitesi yüklenilenin bulunduğu sistemdeki kapasitesiyle

doğru orantılıdır. Peygamberlerin vahiy alma kapasitesi de bu sistemde biyolojik bağlamdaki kapasiteleriyle doğru orantılıdır. Zira beynimizin bilgi işleme hızı bellidir. Zaten bu hız göz önüne alındığında evrenimizdeki tüm varlıkları ve aralarındaki ilişkileri her epistemik seviyede, tamamen eksiksiz bir şekilde algılayıp anlamamız mümkün değildir. Bu durum bir acziyet değil aksine bilinçli bir tasarımıdır. Rabbin terbiyesi/egitimi bu şekilde ve bir hikmete binaendir. Allah'ın Kur'an'da kendisini hâkim olarak tanıması bizi bu neticeye ulaştırmaktadır.

Diğer canlı varlıkların nasıl bir hisse sahip olduklarını objektif bir şekilde anlamak şu anda imkân dâhilinde değildir. Yani arı olma hissini nasıl bir şey olduğunu anlayabilmemiz mümkün görünmüyor. Acaba arı, arı olmanın ne demek olduğunu hissedebiliyor mu? Sadece arıya yüklenen potansiyel yeteneklerin çevre şartlarına göre aktif hale geldiğini, davranış kümelerine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Arılar bu tutum ve davranışları sergilerken acaba ne hissediyorlar? Bu sorunun cevabını bulmak oldukça zordur.

Bazı hayvanların hisli olduklarına dair iddialar vardır. Buradaki hisliliği hayvan referans sistemini göz önüne alarak cevaplamak gerekir. Hayvanların aynen insan gibi bir hisse sahip olduklarını söylemek ve bu konuda birebir benzetme yapmak doğru olmaz kanaatindeyiz. Çünkü insana hayvanlardan farklı olarak özgür irade ve akılsal fonksiyonlar verilmiştir. Bunlar arasında kıyasın yanlış olacağını düşünmekteyiz.

6. KUR'AN'IN BİR EĞİTİM MATERYALİ OLARAK HAYVANLARLA İNSANA KAZANDIRMAK İSTEDİĞİ YÖNTEM TUTUM VE DAVRANIŞLAR: ÖRÜMCEK ÖRNEĞİ

İnsana rehberlik etmek için gönderilen Kur'an, eğitim materyali olarak kullandığı hayvanlarla insana bir takım yöntem, tutum ve davranışlar kazandırmak istemektedir. Bu husustaki ayetler insanın hatasını düzeltmeyi, eksikliğini tamamlamayı ve kişiyi geliştirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca yaratıcı bu ayetlerle kendisi hakkında insanoğluna bilgi vermektedir. Allah'ın bir eğitim materyali olarak kullandığı bu semboller hayvanların dışındaki varlıklar için de geçerlidir. Bunlar yaratıcıya işaret eden, insana bilinç kazandıran sembollerdir. Bu bağlamda ayeti kerimde şöyle bildirilmektedir:

“İşte böyle, kim Allah'ın şiarlarına saygı gösterir yüceltirse, kalbinde sakınma duygusu (takva) var demektir.” (Kur'an 22/32).

Burada şiar kavramı, sembol, nişane, alamet, simge gibi kelimelerle de ifade edilebilir. Ayette şiar, fark etmek, hissetmek, duyuru (iş'âr), şuur, bilinç, his gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Şiarlar, bir çeşit şuurun/bilincin yansıması olarak kabul edilir. Bunlar somut bir varlığa/yapıya nispet edilince bir şuurun, bir bilincin, bir farkındalığın sembollerine dönüşür (Eliacıık, 2018: 715). İşte bu nedenle semboller ve buna yönelik düşünce ve davranışlar insan eğitimi açısından önemlidir.

Sembollere önem verilmesinin en temel nedenlerinden biri, insanoğlunun çok önemli gördüğü şeyleri somutlaştırma ihtiyacıdır. Bu da insana kazandırılmak istenen duygu, düşünce ve eylemlerin daha kolay anlatılmasını ve benimsetilmesini sağlar. Burada sorun, insanların daha sonra bu sembollerin içini boşaltarak anlamsız hale getirmesi daha da kötüsü amacından saptırmasıdır. Geçmişte örneğin boğanın, Güneş'in putperestliğin sembolü olarak kullanıldığını bunlarla insanların köleleştirildiğini biliyoruz.

Bu nedenle Allah'ın şiarları olarak kullanılan varlıklarla yaratıcının muradı doğru anlaşılmalıdır. Kur'an'da bu konuda oldukça fazla misal vardır. Örneğin, hacca giderken kısa süreliğine iki parçalı bir bez giyilerek ihrama girilir. Bu sürede bazı yasaklar vardır. İhram, haram anlamındadır. Mescidi haram, haramların olduğu mescit demektir. İhramlı iken birine kötü gözle bakmak, kötü söz söylemek, kalp kırmak, bir karıncayı ezmek, bir canlıyı öldürmek, bir çiçeği koparmak yasaktır. Bu yasaklar bir süreliğine devam eder, sonra yasak kalkar.

Burada ihrama girmenin amacı bu süreyi doldurmak değil süreci yaşamaktır. Bu süreçte sorumluluk bilincini (takva) artırmak, diğer varlıklara karşı farkındalığı yani daha duyarlı olma karakterini kazanmak hedeflenir. Bu kazanım ve elde edilen ürün ibadet olarak isimlendirilebilir. Bu süreç kişiyi biraz daha yaşam sever, biraz daha hayvan sever yapabilir. Yaşama ve yaşayan sistemlere karşı duyulan bu sevgiyi bilim dünyasında biyofili denilmektedir.

Bu hususta şöyle bir örnek de verebiliriz. Geçmişte insanlar kralların önünde secdeye kapanırmış. İslam bunu kaldırdı ve hiç kimseye secde etmeyin, kulluk etmeyin dedi. Namazda secdeye gidilmesinin önemli bir nedeni de budur. Bu ibadetin amacı, insanda alçakgönüllülük ve Allah'tan başka hiç kimsenin önünde eğilmeme bilinci oluşturmaktır. Bu bilince ulaşmak için secde eylemini şekilden bilince taşımak gerekir. Ama insan namazı kılar sonra da sokağa çıkıp burnu havada yürür veya birilerinin elini eteğini öperse secde etmesinin bir anlamı kalmaz.

Burada meseleyi hareketin şekline indirgemek şekilcilik, gösteriş olur. Yine asıl olan bu davranışı bilince taşımaktır. Burada diğer bir hata da bu tür ibadetler veya ritüeller amacına ulaşmıyor diyerek bunları değersizleştirmektir. Kısaca, bu tür ibadetleri yaratıcıya yakışmayan bir şekilde baskıya dönüştürmek de değersizleştirmek de yanlıştır.

Bu konuda farklı bir örnek olarak Kur'an'da geçen örümcek sembolünü verebiliriz. Kur'an'ın hayvanlarla insana kazandırmak istediği tutum ve davranışları örümcek örneği ile anlatmaya çalışalım. Bu konuda olumlu örnekler olduğu gibi olumsuz örnekler de vardır. Yani bu hayvanlarda örnek alınacak davranışlar olduğu gibi, ders alınıp kaçınılması gereken davranışlar da vardır. Örneğin örümcek yuvası (Kur'an, 29/41), eşeğin anırması (Kur'an, 31/19), maymuna benzetilme (Kur'an, 2/65; 7/166) gibi sembollerle kaçınılması gereken olumsuz durumlar anlatılırken, karga (Kur'an, 5/31) ve arı (Kur'an, 16/68-69) gibi sembollerle de örnek alınması gereken olumlu davranışlar anlatılmaktadır.

Kur'an'da Ankebut yani örümcek suresinde örümcekten bahseden ayet şu şekildedir:

“Allah'tan başka veliler edinenler, bir ev edinen örümceğe benzerler. Evlerin en çürüğü örümcek evidir, keşke bilselerdi.” (Kur'an, 29/41)

Burada Allah'tan başkalarını veli edinenlerin, Allah'tan başkasına sığınanların durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumuna benzetilmektedir. Burada evlerin en çürüğünün örümcek yuvası olduğu ifade edilmiştir. Bu doğal ayetlerin/varlıkların bir benzetme olduğu unutulmamalıdır. Zira gerçekte yani örümceğin referans sisteminde bu yuva çürük değil aksine mühendislikte örnek alınması gereken bir eserdir.

Kur'an'da verilen bu örnek insanın kaçınması gereken bazı davranışları konu edinmektedir. Bildiğimiz gibi, örümcekler yırtıcı hayvanlardır. Birbirlerine saldırmaktan çekinmezler, savunmak için çeşitli hilelere başvururlar. Bazı durumlarda dişi örümceğin erkeğini yediği görülür. Ancak bütün bu davranışlar içgüdüsel olup örümceğin tasarımından kaynaklanır. Zira onlarda bizdeki gibi bir akıl ve irade söz konusu değildir.

Bu hususu insan için düşündüğümüzde onun yaşamak için sinsice tuzaklar kurup birbirini yemeye ihtiyacı yoktur. Hayvanların yaşama nedeni hayatta kalmak ve üremek yani neslin devamını sağlamaktır. İnsanın ise buna ilaveten daha ulvî, varoluşsal başka hedefleri de olmalıdır. Ama maalesef insanlıktan nasibini almayanlar örümcek gibi sinsice tuzaklar kurarak insanlara acı çektirmekten zevk alırlar. İnsanlar bu davranışlarını tasarımlarından veya başka bir seçenekleri olmadığından dolayı değil keyfi olarak yapmaktadırlar.

Kalbin ve onun bir işlevi olan aklın kontrolü yoksa diğer canlılar gibi insanı da bedensel hazlar yönlendirir. Aksi takdirde insan olmayı beceremeyenler hayvanlardan daha aşağı bir seviyeye düşebilir (Kur'an, 7/179; 25/44). Yine bunun da bir benzetme olduğu unutulmamalıdır. Aksi takdirde hayvanlar aşağılanmış olunur. Bu durumda da suç onları yaratana döner.

Bu örnekte örümceğin evini günümüzde bu tip vahşi, saldırgan, sömürgeci zihniyetin kurduğu tuzaklara modern anlamda örgütlere benzetebiliriz. Bunlar bin bir türlü entrikalarla iz sürer, gizlenip pusuya yatar ve avlarını tuzağa düşürürler. Kolay lokma olsun diye de toplumun değerlerini kullanarak insanları tuzağa düşürürler. Öyle ki bunların çoğu tuzağa düştüğünden bile habersiz hatta doğru yolda olduğunu zannederler. Tuzağa düşürülen bu zavallılar görevleri bittiğinde aynı dişi örümceğin erkek örümceği yediği gibi efendilerine (rab) veya veli (Kur'an, 29/41) olarak gördüklerine yem olurlar. Geçmişte olduğu günümüzde de bu tip vahşilik devam etmektedir.

Bütün peygamberler, bilge insanlar bu tuzaklara düşmemeleri için insanları uyarılmışlardır. Din eğitimcileri, gerek yazılı ve gerekse doğal ayetlerden yola çıkarak insanlarda bu konuda öz farkındalık oluşturmalarıdır. Ayetler yaşayan ve yaşanmış olan duruma, onun içeriğine göre inmiştir. Bu da insana hem bilgi hem yaklaşım tarzı hem de karşılaşılan o olayla ilgili mühendislik yapabilmeyi öğretir. Bu

mühendisliği en güzel yapanlardan biri şüphesiz ki Hz. Muhammed'dir. Bu bağlamda bir kadına zina yapmak istiyorum diyen bir gence şöyle sormuştur:

“Ey genç, birinin annenle bu kötü işi yapmasını ister misin? Bu çirkin hareket hoşuna gider mi?”

Hoşuna gitmeyen bu soruya elbette ki gencin cevabı, “Hayır” olmuştur. Peygamber de:

“Öyle ise o çirkin işi yapacağın kimsenin evlatları da bundan hoşlanmazlar.” diyerek genci, istediği bu davranışın çirkin/kötü olup kabul edilemez olduğuna ikna etmiş ve arkasından da şöyle dua etmiştir:

“Allah'ım! Sen bu gencin kalbini temiz kıl. Namusu ve şerefini muhafaza eyle ve günahlarını da bağışla.” (İbn Hanbel, Müsned, 5/257)

Gerçekleşen ve gerçekleşmesi muhtemel olaylarla ilgili ayetlerin kalbe indirilerek din eğitimi yapılması için bu tür sosyal mühendislikler çok önemlidir. Bu eğitimden yola çıkarak bireyler hayat yörüngelerini belirler. Bu ayetler yaşanan fiili durumlara çözüm üretip değerler dizisi oluşturmaktadır. Eğitimin amaçlarından biri, kişiye güzel huy ve alışkanlıklar kazandırmaktır. Kalbe kazandırılan bu yetenekler, gerektiğinde zorlanmadan rahatlıkla ortaya çıkmalıdır (Kutub, 1997, 283).

Neticede, insanın beşerî ve insani iki yönü vardır. İnsanın biyolojik yapısı ve onun işlevi fiziki bileşene, kalp de fiziki olmayan bileşene birer örnektir. Bu bileşenler arasında mutlak bir yalıtım olmayıp sürekli bir etkileşim vardır. Sonuçta, din eğitiminde asıl olan kalbin inşasıdır/eğitimidir.

7. SONUÇ

Hayvanların eylemleri aslında kendi kazanımları/epigenetik olmayıp genetikdir, tasarımsaldır. Zira bu eylemleri programlayan yaratıcıdır.

Bu hayvanların bize bir şeyler anlatmak için tasarımılandığını, tasarım amaçlarından birinin de bizlere mesaj göndermek olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür şeyler de fiziki sistemde kendini direkt somut olarak göstermediği için gaybdır.

Yargıya varılabilen bu sistemlerde alfabenin ve doğrular kümesinin varlığı zorunludur. Bu bağlamda Kur'an, işaret ettikleri varlıklarla ilgili kendine ait bir dil oluşturmuştur. Nitekim Kur'an eşeğin en çirkin sese, örümceğin en çürük eve sahip olması gibi doğaya ait örneklemeler göstererek meseleyi anlatmada kendine ait bir üslup belirlemiştir. Başka çirkin sesliler ve çürük eve sahip varlıklar olmasına rağmen Kur'an bunları seçmiştir.

Kur'an alfabesi ve doğa alfabesi insan için ispat alfabesini oluşturmaktadır. Kur'an ve doğa dil açısından birbirinin içerisine girmiştir. Bu diller de ispat alfabesini meydana getirir. Bu ispat alfabesinden yola çıkarak geçerliliği ilmî çevrelerce test edilmiş fonksiyonlar ya da algoritmalar aracılığıyla ispat kümesi oluşturulabilir.

Doğal varlıklarla bizim onlardan elde ettiğimiz kelimeler arasında tutarlılık olmalıdır. Din eğitimi için bu çok önemlidir. Çünkü verilen bilgilerin hakikati yansıtmadığının temel ölçütlerinden biri budur. Bu hususta doğadaki kanunlardan istifade ederek bir bakış açısı geliştirilmelidir. Bu hususta, şahadet âlemindeki izi sürerek gayb âlemine yani fizikten metafiziğe doğru bir yolculuk önerilir.

Kur'an, hem ifadelerin hakikatini kendisine konu edinir hem de hakikatin ifadelerini konu edinir ve ayrıca bunun eğitimini verir. Zira Kur'an, indiği toplumun dilini en verimli şekilde kullanmış ve Allah'ın mesajlarını da bu dille anlatmıştır. Burada bir sembol olarak dil, hakikati ortaya koymaya yarayan bir araç olup hakikat ise değişmeyen özneliktir.

Semboller, anlattığı objeyi iki kategoride temsil edebilir. Bunlardan birisi o objenin özneliklerini göz önüne alıp anlatan sembol, diğeri ise tezahürlerini göz önüne alıp anlatan semboldür.

Bu bağlamda ortaya çıkan semboller bizi ister istemez dilsel yaklaşımlara ve dil felsefesine götürür. Dilsel yapının sınırlılığı ve işlevselliği de din eğitiminde göz ardı edilemez. Bu açıdan dilin sınırı, din eğitiminin sınırı olarak görülür. Bu hususta Kur'an dil olarak Arapçayı, mesajlarının evrenselliği açısından da doğanın dilini seçmiştir.

Doğa/tabiat bizim rabbimiz değil rabbimizin bizi eğitirken kullandığı bir araçtır.

Yetenekler kazanma ve bunları uygulama konusunda herhangi bir tercihe muhatap olmayan arı için, onun rabbinin Allah olduğu rahatlıkla söylenebilirken aynı şeyi insan için söylemek zordur. Zira insan söylediğimiz bağlamda Allah dışında rabler edinebilmektedir.

Gerçekleşen ve gerçekleşmesi muhtemel olaylarla ilgili ayetlerin kalbe indirilerek din eğitimi yapılması için bu tür sosyal mühendislikler önemlidir. Bu eğitimden yola çıkarak bireyler hayat yörüngelerini belirler. Bu ayetler yaşanan fiili durumlara çözüm üretip değerler dizisi oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYNÎ, M. A. (2013). *Ahlak Dersleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- BAYRAKLI, B. (1989). *İslâm'da Eğitim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- BİLGİN, B. (1995). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları.
- ÇANTAY, H. B. (1984). *Kur'an'ı Hakim ve Meal-i Kerim*. İstanbul: Elif Ofset.
- DEELY, J. (1990). *Basics of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- EAGLEMAN, D. (2017). *Beyin*. Çev. Zeynep Arık Tozar, İstanbul: Domingo.
- ELİAÇIK, İ. (2018). *Yaşayan Kur'an*. İstanbul: İnşa Yayınları.
- HARARİ, Y. N. (2017). *Sapiens*. (Türk. Ertuğrul Genç). İstanbul: Kolektif Kitap.
- ISFAHANİ, R. (2006). *Müfredat*. (Ter, A. Güneş/M. Yolcu). İstanbul: Çıra Yayınları.
- IZUTSU, T. (Ts). *Kur'an'da Allah ve İnsan*. Çev. S. Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- İBN HANBEL, ebu A. A. Bin M. (1982). *el-Müsned I-IV*. İstanbul.
- İBN KESİR. (1984). *Tefsiri İbn Kesir*. Çev. B. Karlığa/B. Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İBN MANZUR, EBÜ'L-FADL C. M. (Ts). *Lisanü'l-Arab I*. Beyrut.
- KARAÇAY, T. (2003). Mantığın Görkemli Dönüşü. *Mantık, Matematik ve Felsefe I. Ulusal Sempozyumu*. Ankara: Başkent Üniversitesi.
- KUTUB, M. (1997). *İslam Terbiye ve Ahlak Sistemi*. (Ter. Ali Özek), İstanbul: Hisar Yayınevi.
- MARK, K. & STANİSLAW, M. U. (1992). *Mathematics and Logic*. New York: Dover Publications.
- ÖZENLİ, S. (1999). *İlmî Sohbetler*. Adana: Karakuşlar Yayınları.
- PENROSE, R. (2005). *Büyük Küçük ve İnsan Zihni*. Çev. Cenk Türkman, İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- ŞERİATI, A. (2006). *İslam Bilim*. Çev. Faruk Alptekin. İstanbul: Bilge Adam.
- TEGMARK, M. (2007). *The Mathematical Universe*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- VARDAR, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Yayınları.
- YAVUZ, Ö. & BİLGİLİ, F. M. (2011). *İlmi Metodoloji Açısından Kur'an'da Gayb*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- YAZIR, E. M. H. (1960). *Hak Dini Kur'an Dili I-IX*. İstanbul: Nebioğlu Basımevi.
- YILDIRIM, C. (1996). *Matematiksel Düşünme*. İstanbul: Remzi Kitabevi.